

ANDRZEJ KIERZEK¹

Klinika Otolaryngologii Uniwersytetu Jana Kazimierza

Otolaryngological Clinic of Jan Kazimierz University

¹ Sekcja Historyczna Polskiego Towarzystwa Otolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi, przewodniczący: prof. zw. dr hab. n. med. Andrzej Kierzek

ABSTRAKT

Otolaryngologia jako specjalizacja tworzyła się we Lwowie pod koniec XIX w. oraz w początkach wieku XX w dwóch ośrodkach: w Szpitalu Powszechnym Krajowym oraz w Uniwersytecie Jana Kazimierza. W artykule wspomniano o otolaryngologicznych dokonaniach chirurgów Szpitala Powszechnego Krajowego, takich jak: Józef Molendziński, Jan Szeparowicz, Grzegorz Ziembicki, Hilary Schramm i Roman Barącz, oraz o kierowniku Kliniki Chirurgicznej Uniwersytetu Jana Kazimierza – Ludwiku Rydygierze. Działalność Wydziału Lekarskiego w Uniwersytecie Jana Kazimierza zapoczątkowano w 1894 r. Katedra Otolaryngologiczna zaczęła działać w 1908 r. m.in. dzięki prof. Antoniemu Juraszowi sen., światowej sławy laryngologowi z Heidelbergu, oraz prof. Teofilowi Zalewskiemu. Klinikę Otolaryngologiczną Uniwersytetu Jana Kazimierza utworzono 16 maja 1924 r., początkowo przewidziana była na 20 łóżek. W niniejszym artykule zrelacjonowano działalność lekarzy katedry, kliniki oraz polikliniki do roku 1939, zakres wykonywanych operacji, działalność dydaktyczną. Klinika Otolaryngologii we Lwowie tworzyła podwaliny gmachu polskiej laryngologii, dostarczała wyspecjalizowanych lekarzy potrzebnych także w okresie po II wojnie światowej.

Słowa kluczowe: historia polskiej otolaryngologii, historia medycyny Kresów Południowo-Wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej

ABSTRACT

Otorhinolaryngology as a specialization was created in Lvov at the end of the 19th century and at the beginning of the 20th century in two centers: the General National Hospital and the Jan Kazimierz University. The otorhinolaryngological achievements of the surgeons of the General National Hospital, such as: Józef Molendziński, Jan Szeparowicz, Grzegorz Ziembicki, Hilary Schramm and Roman Barącz, as well as Ludwik Rydygier, head of the Surgical Clinic of the Jan Kazimierz University were mentioned. The activity of the Faculty of Medicine at the Jan Kazimierz University began in 1894. The Department of Otolaryngology began operating in 1908, thanks to, among others, Professor Antoni Jurasz sen., a world-renowned laryngologist, who came from Heidelberg, and Professor Teofil Zalewski. The Otolaryngology Clinic of the University was established on May 16, 1924, initially with twenty beds. The activities of doctors of this Department, Clinic and Polyclinic until 1939, the scope of performed operations, didactic activity, etc. are reported. The Department of Otolaryngology in Lvov formed the foundations of the Polish laryngology structure, providing specialized doctors needed also in the period after World War II.

Key words: history of Polish otorhinolaryngology, history of medicine in the South-Eastern Borderlands of the Second Polish Republic

Lwów to miasto przepełnione różnorodnością kultur powstałych na Kresach, dawnym pograniczu wschodnim Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Po I wojnie światowej stał się jednym z najważniejszych bastionów polskości. Jakże trafnie specyfikę tego miasta ukazał Józef Wittlin (1896-1976), rozmiłowany we Lwowie poeta, prozaik, tłumacz:

Kazimierz Wielki bardzo sobie ten gród ulubił, odbudował po zgorzeli, wielu przywilejami obdarzył. Królowa Jadwiga nadała miastu dyplom, w którym czytamy, że żadnemu mieszkańcowi ani w mieście, ani za miastem żaden gwałt lub uszkodzenie stać się nie ma i wszyscy, tak Rusini, Ormianie, Saraceni jako też Żydzi przy swych prawach zachowani być mają. Król Jan Kazimierz 1 kwietnia 1656 r. złożył w katedrze łacińskiej swoje pamiętne śluby...¹

Rozprawiał dalej: „A jeśli się zastanawiamy nad skłonnością lwowian do całowania rączek lub przynajmniej do mówienia: «całuję rączki» – to kto wie, czy genezy tego obyczaju nie należy szukać w roku 1658, kiedy to Sejm uchwalił dla posłów mieszczaństwa lwowskiego nie tylko przywilej głosowania na sejmach, ale i całowania ręki królewskiej”². Lwów to nie tylko ponadczasowa kultura, architektura, sztuka, ale również wspinały ośrodek myśli twórczej.

Cenną pracą analizującą rolę lwowskiego Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jana Kazimierza (UJK) w kształtowaniu polskiego modelu nauczania medycyny jest 365-stronicowa rozprawa³ Wandy Wojtkiewicz-Rok (1947-2018), znanej historyczki medycyny tego polskiego miasta⁴.

Otarynolaryngologia jako specjalizacja tworzyła się we Lwowie w dwóch ośrodkach. Pierwszy związany był ze Szpitalem Powszechnym Krajowym⁵; drugi, nieco młodszy – z Uniwersytetem Jana Kazimierza. W Oddziale Chirurgicznym Szpitala Powszechnego, jednym z najstarszych placówek tego typu na ziemiach polskich, zasłużeń dla leczenia chorób uszu, nosa, gardła,

krtani i pogranicza byli m.in.: Józef Molendziński⁶, Jan Szeparowicz⁷, Grzegorz Ziembicki⁸, Hilary Schramm⁹, Roman Barącz¹⁰. Z inicjatywy Ziembickiego w 1897 r. przy Oddziale Chirurgicznym otworzono ambulatorium chorób uszu, nosa i gardła, którym kierował Zygmunt Spalke, wykształcony w tym zakresie w Wiedniu. W 1915 r. z Oddziału Chirurgicznego wydzielono 12 łóżek dla osób zmagających się z chorobami uszu, nosa i gardła. W 1925 r. dr Spalke otrzymał nominację na

1 J. Wittlin, *Mój Lwów*, Warszawa 1991, s. 40-41.

2 Ibidem. Zob. też: W. Wojtkiewicz-Rok, *Rola Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jana Kazimierza w kształtowaniu polskiego modelu nauczania medycyny. Studia medyczne UJK w latach 1920-1939*, Wrocław 1996, s. 3.

3 Rozprawa na stopień doktora habilitowanego.

4 W. Wojtkiewicz-Rok, *op. cit.*

5 A. Kierzek, *Medycyna w okresie zaborów. Otorynolaryngologia*, [w:] *Dzieje medycyny w Polsce*, red. W. Noszczyk, Warszawa 2015, s. 373-386; A. Kierzek, *Otarynolaryngologia w Szpitalu Powszechnym Krajowym we Lwowie*, „Magazyn Otorynolaryngologiczny” 2019, t. XVIII, nr 70, s. 61-67.

6 A. Kierzek, *Dokonania w laryngologii Józefa Molendzińskiego (1839-1875), ordynatora oddziału chirurgicznego Szpitala Powszechnego Krajowego we Lwowie*, „Otorynolaryngologia. Przegląd kliniczny” 2019, t. XVIII, nr 1, s. 12-18; A. Kierzek, *Problemy otorynolaryngologiczne z punktu widzenia medycyny sądowej w ujęciu lwowskiego chirurga Józefa Molendzińskiego w latach sześćdziesiątych XIX stulecia. Część I. Uszy, nos, zatoki przynosowe, jama ustna*, „Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi” 2018, t. XXXIV, nr 1-4, s. 38-42; A. Kierzek, *Problemy otorynolaryngologiczne z punktu widzenia medycyny sądowej w ujęciu lwowskiego chirurga Józefa Molendzińskiego w latach sześćdziesiątych XIX stulecia. Część II. Gardło, przełyk, krtani, tchawica, szyja*, „Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi” 2019, t. XXXV, nr 1-4, s. 1-4.

7 A. Kierzek, Z. Szlenk, *Dokonania Jana Szeparowicza (1843-1882), znanego chirurga lwowskiego w chirurgii krtani i tchawicy*, „Otorynolaryngologia. Przegląd kliniczny” 2018, t. XVII, nr 4, s. 170-178; A. Kierzek, *Dokonania Jana Szeparowicza (1843-1882), ordynatora Oddziału Chirurgicznego Szpitala Powszechnego Krajowego we Lwowie w leczeniu zwężeń krtani i tchawicy*, „Polski Przegląd Otorynolaryngologiczny” 2019, t. VIII, nr 2, s. 61-67.

8 A. Kierzek, *Związki z otorynolaryngologią Grzegorza Ziembickiego (1849-1925) – prymariusza Oddziału Chirurgicznego Szpitala Powszechnego Krajowego we Lwowie*, „Magazyn Otorynolaryngologiczny” 2021, t. XX, nr 78, z. 2, s. 82-87.

9 A. Kierzek, *Laryngologiczne dokonania Hilarego Schramma (1857-1940), lwowskiego chirurga, pioniera chirurgii dziecięcej*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 2019, t. LXXXII, s. 27-34.

10 A. Kierzek, *Otarynolaryngologia w chirurgicznej działalności lwowskiego chirurga Romana Baracza (1856-1930), profesora Uniwersytetu Jana Kazimierza*, „Otorynolaryngologia. Przegląd kliniczny” 2019, t. XVIII, nr 2, s. 52-60; A. Kierzek, *Otiatryczne dokonania Romana Baracza (1856-1930), lwowskiego chirurga, profesora Uniwersytetu Jana Kazimierza*, „Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi” 2019, t. XXXV, nr 1-4, s. 5-15; A. Kierzek, *Metody leczenia włókniaków młodzieńczych przez Romana Baracza (1856-1930), lwowskiego chirurga, profesora Uniwersytetu Jana Kazimierza*, „Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi” 2019, t. XXXV, nr 1-4, s. 16-20.

prymariusza odrębnego oddziału tego szpitala – otolaryngologicznego, pierwszego we Lwowie oddziału poświęconego *par excellence* otolaryngologii praktycznej, „przy ścisłym jednak przestrzeganiu klinicznych metod pracy”¹¹. Specjalistyczne wykształcenie otrzymali tamże m.in. Karol Braun, Jan Danielewicz, Bernard Sonnenschein-Światłowski¹². W tym wczesnym okresie znanym lwowskim laryngologiem był Kazimierz Trzcieniecki¹³.

Ważną rolę w rozwoju specjalizacji otorynolaryngologicznej odegrała kierowana przez Ludwika Rydygiera Klinika Chirurgiczna UJK. W 1900 r. utworzono przy niej ambulatorium, prowadzono działalność dydaktyczną skierowaną do studentów. Do 1908 r. ordynatorem i wykładowcą kliniki był Teofil Zalewski, ówczesny asystent Rydygiera. W latach 1912-1913 w klinice kształcił się Alfred Stefan Laskiewicz. Zarówno Zalewski, jak i Laskiewicz, później dobrze znani otolaryngolodzy, swoją wiedzę i doświadczenie zdobywali w ośrodkach wiedeńskich¹⁴.

Działalność Wydziału Lekarskiego w UJK (Ryc. 1) zainaugurowało otwarcie w 1894 r. Zakładu Anatomii Opisowej. Rozpoczęło się ożywienie naukowe na polu medycyny, ogarniające przede wszystkim główne jej gałęzie. Otorynolaryngologia nie miała jeszcze wtedy we Lwowie odrębnego oddziału, a nieliczne przypadki z tej dziedziny były diagnozowane i operowane przez chirurgów, o których wspomniano wyżej¹⁵. Wpraw-

dzie wykłady z laryngologii rozpoczęto we Lwowie w 1900 r., ale usilnie starano się zaangażować specjalistę tego przedmiotu w celu utworzenia osobnej katedry. Katedra Otolaryngologii była ostatnią jednostką naukową Wydziału Lekarskiego, oddaną w 1908 r.¹⁶

Przed wybuchem I wojny światowej w strukturze organizacyjnej Wydziału Lekarskiego funkcjonowało po dziewięć zakładów teoretycznych i katedr klinicznych. Odpowiadało to założeniom programowym uniwersyteckiego nauczania medycyny w ówczesnej monarchii austro-węgierskiej¹⁷. W ramach działalności naukowo-dydaktycznej podjęto inicjatywę powołania organizacji powszechnych wykładów uniwersyteckich, na wzór angielskich „uniwersytetów rozszerzonych” (*university extension*), które zlokalizowane były m.in. w Londynie, Oxfordzie i Cambridge¹⁸.

Ryc. 1. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie. Źródło: Wikimedia Commons

11 A. Kierzek, *Zygmunt Stanisław Spalke (1868-1943) – prymariusz pierwszego we Lwowie Oddziału Otolaryngologicznego. Jego znaczenie dla rozwoju otolaryngologii polskiej*, „Polski Przegląd Otorynolaryngologiczny” 2012, R. I, nr 4, s. 319-322. Zob. też: J. Barciński, *Zarys historii otolaryngologii polskiej w okresie 1918-1939*, „Acta Biologica et Medica Societas Scientiarum Gedanensis” 1966, t. X, s. 16.

12 A. Kierzek, *Lwowskie otorynolaryngolodzy. Karol Braun (1896-1942)*, „Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi” 2021, t. XXXVII, nr 1-4, s. 68-74; A. Kierzek, J. Kotuła, *Otorynolaryngologiczne dokonania lwowskiego lekarza Bernarda Sonnenschein-Światłowskiego (1898-1941)*, „Magazyn Otorynolaryngologiczny” 2021, t. XX, nr 79, z. 3, s. 155-160.

13 A. Kierzek, *Kazimierz Trzcieniecki (1861-1922) – otolaryngolog lwowski*, „Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi” 2022, t. XXXVIII, nr 1-4, s. 34-35.

14 A. Kierzek, *Ludwik Rydygier (1850-1920) a otorynolaryngologia. Część I. Lwowskie drogi: zawodowa i naukowa*, „Polski Przegląd Otorynolaryngologiczny” 2019, t. VIII, nr 3, s. 46-50; A. Kierzek, *Ludwik Rydygier (1850-1920) a otorynolaryngologia. Część II. Dokonania kliniczne*, „Polski Przegląd Otorynolaryngologiczny” 2020, t. IX, nr 1, s. 55-60.

15 *Klinika Otolaryngologiczna UJK we Lwowie*, „Polska Gazeta Lekarska” 1927, t. XVI, nr 27, s. 512; W. Zwoździak, *Historia Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Lwowskiego*, „Ar-

Utworzenie Katedry Otolaryngologii przez przybyłego w 1908 r. z Heidelbergu Antoniego Stanisława Jurasza sen. (1847-1923) (Ryc. 2) było punktem zwrotnym w rozwoju laryngologii we Lwowie. Szeroko znany w medycznym świecie ze swoich osiągnięć naukowych i organizacyjnych, prof. Jurasz sen. zupełnie zmienił oblicze tej gałęzi medycyny we Lwowie. Dotychczas był on znany z prac dotyczących fizjologii nosa i krtani. Stworzył dwa naukowe czasopisma: „Monatschrift für

chiwum Historii Medycyny” 1965, t. XXVIII, z. 4, s. 323 et passim.

16 W. Wojtkiewicz-Rok, *Lata chwały i dni grozy. Studia nad dziejami Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie*, Toruń 2012, s. 225-226; A. Łączkowski, *Antoni Stanisław Jurasz 1847-1923*, Warszawa-Poznań 1987, s. 72 et passim.

17 C.K. Uniwersytet Franciszka Józefa I we Lwowie, *Skład Uniwersytetu na rok akademicki 1913-1914*, Lwów 1913; W. Wojtkiewicz-Rok, *Rola Wydziału Lekarskiego...*, s. 56.

18 W. Wojtkiewicz-Rok, *Udział profesorów Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Lwowskiego w zorganizowaniu wykładów powszechnych w latach 1898-1918*, [w:] *Studia Wschodnie*, red. K. Matwijowski, R. Żerelik, Wrocław 1993, s. 77 et passim.

Ohrenheilkunde sowie für Kehlkopf-, Nasen, Rachenkrankheiten” i „Zeitschrift für Laryngologie und ihre Grenzgebiete”. Stosował elektrolizę do leczenia niektórych deformacji przegrody nosa oraz stwardniałych nacieków twardzieliowych w krtani. Doskonalił techniki operacyjne dróg oddechowych, opracował m.in. kleszczyki do operacji wyrosła adenoidalnych w jamie nosowo-gardłowej, kleszczyki do amputacji nagłośni, podwójne łyżeczki krtaniowe i przyrząd do wycinania migdałka językowego. Jego przybycie do Lwowa związane było także z pewnymi szyszanami, których doświadczał w związku z narastającym w Niemczech na początku XX stulecia ruchem antypolskim¹⁹. W warunkiem, który postawił, przenosząc się na wschodnie rubieże Rzeczypospolitej, było utworzenie kliniki. Niestety, jak się później okazało, musiał zadowolić się tylko polikliniką. Na jej lokalizację zaproponowano mu prowizoryczne pomieszczenie w Szpitalu Powszechnym Krajowym, na które się nie zgodził. Leczenie ambulatoryjne chorób uszu i gardła, jak również chorób nerwowych prowadzono w domu wynajętym przy ul. Hausnera 9²⁰. Lokal znajdował się na pierwszym piętrze. Był dość obszerny, ale nie spełniał wymagań naukowych i dydaktycznych. Fakt ten potwierdzają dane zawarte w *Składzie Uniwersytetu w latach 1921/1922 i 1922/1923*, wydanym we Lwowie w 1923 r.; w UJK istniała Poliklinika Chorób Uszu i Gardła, obok 19 innych klinik i zakładów²¹.

19 W. Hahn, *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego*, t. II, Lwów 1912, s. 406; W. Wojtkiewicz-Rok, *Dzieje Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1894-1918*, Wrocław 1992, s. 83.

20 T. Zalewski, *Z życia Kliniki Otolaryngologicznej U.J.K.*, „Polski Przegląd Otolaryngologiczny” 1927, t. IV, z. 1-2, s. 3; T. Zalewski, *Trzydziestolecie Katedry Otolaryngologii Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie*, „Polski Przegląd Otolaryngologiczny” 1938, t. XV, z. 1-2, s. 1.

21 Pozostałe zakłady i kliniki, wraz z ich kierownikami: Zakład Anatomii Opisowej (prof. Józef Markiewicz), Zakład Histologiczno-Embriologiczny (prof. Władysław Szymonowicz), Zakład Fizjologiczny (prof. Adolf Beck), Zakład Chemii Lekarskiej (prof. Jakub Parnas), Zakład Farmakologii Doświadczałnej (vacat, z-ca prof. Marian Franke), Zakład Farmakognozji (vacat), Zakład Patologii Ogólnej Doświadczałnej (prof. Marian Franke), Zakład Anatomii Patologicznej (prof. Witold Nowicki), Zakład Medycyny Sądowej (prof. Włodzimierz Sieradzki), Zakład Higieny (prof. Zdzisław Steusing), Klinika Chorób Wewnętrznych (prof. Roman Rencki), Klinika Chirurgiczna (prof. Hilary Schramm), Klinika Dermatologiczna (prof. Włodzimierz Łukasiewicz), Klinika Okulistyczna (prof. Adam Bednarski, od 1923 prof. Emanuel Machek), Klinika Położniczo-Ginekologiczna (prof. Kazimierz Bocheński), Klinika Chorób Dziecięcych (prof. Franciszek Gröer), Poliklinika Chorób Nerwowych i Umysłowych (prof. Henryk Halban), Zakład Dentystycz-

Ryc. 2. Prof. Antoni Jurasz sen. (1847-1923). Źródło: S. Zabłocki, *Słownik biograficzny otolaryngologów polskich XIX i XX wieku*, Warszawa 2012, s. 275

Wykłady i zajęcia dydaktyczne ze studentami rozpoczęto od 1910 r. w budynku Polikliniki Powszechnej²². Zajęcia z laryngologii prowadzili: dr Lesław Gluziński²³ i dr Jakub Mahl²⁴.

ny (prof. Antoni Cieszyński), Zakład Biologii (prof. Rudolf Weigl) – zob. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, *Skład Uniwersytetu w latach 1921/1922 i 1922/1923*, Lwów 1923, s. 43-52; A. Czupryna, A. Orzeł-Nowak, *Ludwik Rydygier życie i dzieło*, Kraków 2002, s. 71.

22 Z inicjatywy lwowskich lekarzy zajmujących się praktyką prywatną w 1886 r. powołano towarzystwo, które zajęło się organizacją wielospecjalistycznej lecznicy dla ubogich – Powszechną Lecznicę Bezpłatną. Trzy lata później przekształcono ją w Poliklinikę Powszechną – zob. A. Redzik et al., *Academia Militans. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, Kraków 2017, s. 797-798; J. Wiczkowski, *Lwów, jego rozwój i stan kulturalny*, Lwów 1907, s. 324 et passim.

23 Lesław Gluziński (1858-1932), dyplom doktorski uzyskał na Uniwersytecie Jagiellońskim w 1883 r., był asystentem przy katedrze fizjologii tego uniwersytetu. Kształcił się w klinikach wiedeńskich w zakresie chorób wewnętrznych, szczególnie w chorobach układu oddechowego; był ordynatorem laryngologii w Szczawnicy. W 1886 r. osiedlił się na stałe we Lwowie, gdzie zdobył szerokie uznanie jako doskonały diagnostyk i terapeuta. Wykładał także w Krakowie w 1905 i 1906 – zob. Ś.p. dr. Lesław Gluziński, „Gazeta Lwowska” 1932, nr 72, s. 3.

24 A. Kierzek, *Jakub Mahl (1851-1910) – laryngolog lwowski*, „Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi” 2022, t. XXXVIII, nr 1-4, s. 40-44.

Klinika Otolaryngologii Uniwersytetu Jana Kazimierza rodziła się w bólach. Wyposażenie techniczne oraz sprzęt nie były finansowane z budżetu Ministerstwa Wyznań i Oświecenia. Pacjentami opiekowali się asystenci Samuel Lehm²⁵ i Ignacy Wieser, którzy po wybuchu wojny zostali wzięci do rosyjskiej niewoli. Wtedy to zatrudniono dr. Oresta Litwinowicza²⁶.

W 1908 r. z inicjatywy prof. Jurasza zawiązano samodzielne Lwowskie Towarzystwo Otolaryngologiczne²⁷, niezależne od Towarzystwa Lekarskiego Lwowskiego²⁸. Posiedzenia nowo powstałego towarzystwa poszerzały wiedzę i rozwijały umiejętności lekarzy. Lwowskie Towarzystwo Otolaryngologiczne było też impulsem do utworzenia w 1921 r. przez Feliksa Erbricha, Ludwika Guranowskiego oraz Jana Szmurłę Polskiego Towarzystwa Otolaryngologicznego w Warszawie²⁹.

Po długich i mozolnych staraniach, bezpośrednio przed wybuchem II wojny światowej, Ministerstwo Wyznań i Oświecenia zatwierdziło gotowe plany budowy kliniki z 20 łózkami. Współ z Kliniką Okulistyczną była ona zlokalizowana w jednym budynku przy ul. Piekarskiej. Wybuch działań zbrojnych pokrzyżował plany i wstrzymał rozpoczętą już budowę³⁰.

W pierwszym roku wojny poliklinika była nieczynna, a kliniki uniwersytetu opustoszały. Budynki wraz wyposażeniem oddano do dyspozycji Komitetu Czerwonego Krzyża³¹. Poliklinika wznowiła działalność w 1915 r., po opuszczeniu Lwowa przez Rosjan³².

25 A. Kierzek, *Otolaryngologiczny dorobek Samuela Lehma (1879-1954)*, „Polski Przegląd Otolaryngologiczny” 2021, t. X, nr 4, s. 51-54; A. Kierzek, *Ojciec i syn. Samuel Lehm (1879-1954) oraz Stanisław Lem (1921-2006) a medycyna*, „Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi” 2021, t. XXXVII, nr 1-4, s. 56-61.

26 A. Kierzek, *Orest Litwinowicz (1877-1924) – pionier chirurgii przysadki mózgowej w Polsce*, „Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi” 2022, t. XXXVIII, nr 1-4, s. 44-49; W. Wojtkiewicz-Rok, *Dzieje Wydziału Lekarskiego...*, s. 83; W. Wojtkiewicz-Rok, *Lata chwały i dni grozy...*, s. 226.

27 Lwowskie Towarzystwo Otolaryngologiczne wspólnie z Warszawskim Towarzystwem Otolaryngologicznym, powstałym w 1912 r., dały początek Polskiemu Towarzystwu Otolaryngologicznemu – zob. K. Brożek, *Polskie stowarzyszenia lekarskie 1805-1951*, Warszawa 2005, s. 103.

28 Towarzystwo Lekarskie Lwowskie istniejące w latach 1877-1939, do roku 1900 istniało jako Sekcja Lwowska Towarzystwa Lekarzy Galicyjskich. Jego głównym organem był „Lwowski Tygodnik Lekarski” – zob. K. Brożek, *op. cit.*, s. 94.

29 A. Kierzek, *Rozwój warszawskiej myśli otolaryngologicznej w XIX wieku*, Wrocław 1997, s. 77-79.

30 *Klinika Otolaryngologiczna UJK...*, s. 27.

31 W. Wojtkiewicz-Rok, *Wydział Lekarski Uniwersytetu Lwowskiego w czasie pierwszej wojny światowej*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 1988, t. LI, nr 1, s. 74.

32 W. Wojtkiewicz-Rok, *Lata chwały i dni grozy...*, s. 226.

Profesor Antoni Jurasz sen., obdarzony rozważą, taktem i bystrością umysłu, wywarł ogromny wpływ na rozwój Wydziału Lekarskiego UJK. Jako jego dziekan, a od jesieni 1918 r. rektor uniwersytetu (po aresztowaniu przez Rosjan pełniącego funkcję rektora Adolfa Becka) zorganizował m.in. systematyczną naukę laryngologii w poliklinice otolaryngologicznej. Pozytywnie rozwiązywał problemy personalne u wojskowych władz austriackich okupujących miasto do końca wojny. Swobodne porozumiewanie się i biegła znajomość języka niemieckiego pomagały mu w kierowaniu i rozwoju Wydziału Lekarskiego UJK³³. Odtworzenie zasobów intelektualnych kadry naukowej, jak również odbudowę klinik z wojennych zniszczeń należy przypisać także profesorom Teofilowi Zalewskiemu, Henrykowi Halbanowi, Antoniemu Cieszyńskiemu, Władysławowi Szymonowiczowi i innym³⁴.

W 1920 r. prof. Jurasz sen. otrzymał od władz Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Poznańskiego propozycję objęcia katedry laryngologii. Nie wahał się. Przeniósłszy się do Poznania, objął tam Katedrę Otolaryngologii³⁵.

Po wyjeździe prof. Jurasza Katedrę Otolaryngologii Uniwersytetu Poznańskiego powierzono prof. Teofilowi Zalewskiemu (1872-1953) (Ryc. 3), który już w 1907 r. uzyskał *veniam legendi* z „chorób usznych”. Dziesięć lat później Zalewski otrzymał tytuł profesora. O nadanie tytułu wystąpiło Kolegium Profesorów i Namiestnictwa, Ministerstwo Wyznań i Oświecenia³⁶. W 1921 r. prof. Zalewski rozpoczął intensywne starania o nowe gmachy dla kliniki. Jak wspominał po latach, wspólne wysiłki z Henrykiem Halbanem, profesorem neurologii i psychiatrii, przyniosły oczekiwany skutek. Ministerstwo Spraw Wojskowych pomogło uniwersytetowi, odstępując na pomieszczenia katedr okulistycznej i laryngologicznej dawne austriackie koszary przy ul. Pijarów 6, usytuowane na terenie przylegającym do istniejących klinik³⁷.

Zalewski słusznie konstatawał: „Wszelkie reformy w nauczaniu na nic się przydadzą, jeżeli jednocześnie z tem nie nastąpi pomnożenie katedr”. Perorował da-

33 J. Dybiec, *Mecenat naukowy i oświatowy w Galicji 1860-1918*, Wrocław 1981, s. 14; A. Beck, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie podczas inwazji rosyjskiej 1914/1915*, Lwów 1935, s. 67.

34 A. Kierzek, *Tworzyli polską laryngologię. Antoni Jurasz sen (1847-1923)*, „Magazyn Otolaryngologiczny” 2006, t. V, z. 2(18), s. 36-37; W. Wojtkiewicz-Rok, *Rola Wydziału Lekarskiego...*, s. 69.

35 A. Laskiewicz, *Prof. dr Antoni Jurasz 1847-1923*, „Polska Gazeta Lekarska” 1923, R. II, nr 40, s. 693 et passim.

36 W. Jankowski, *Teofil Zalewski*, [w:] *Uczni wrocławscy*, Wrocław 1980, s. 212.

37 T. Zalewski, *Trzydziestolecie Katedry...*, s. 2-3.

Ryc. 3. Prof. Teofil Zalewski (1872-1952). Źródło: S. Zabłocki, *Słownik biograficzny otolaryngologów polskich XIX i XX wieku*, Warszawa 2012, s. 735

lej: „wymagać obecnie, aby jeden profesor objął całą anatomię lub anatomię patologiczną albo też medycynę wewnętrzną lub chirurgię jest to wymagać rzeczy niemożliwych”³⁸. Zalewski podkreślał znaczenie odpowiedniego programu nauczania i dostępności specjalistycznych bibliotek istniejących przy zakładach w procesie rozwoju naukowego³⁹.

Klinikę Otolaryngologiczną otworzono 16 maja 1924 r. w osobnym budynku przy ul. Pijarów, w którym początkowo w 6 salach usytuowano 20 łóżek, a w okresie późniejszym – 40, w tym 4 łóżka dziecięce. Poza tym budynek „zawiera[ł] dostateczną ilość ubikacji ubocznych”. Wszystkie sale i inne pomieszczenia łączyły się bezpośrednio z ogrzewanym korytarzem. Nie było tam miejsca na ambulatorium, które pozostało przy ul. Hausnera 9⁴⁰ (Ryc. 4-11).

W 1924 r. w Klinice leczono 140 chorych, w 1925 – 256, a w 1926 – 361. Zamykanie Kliniki na czas wakacyjny Zalewski uważał za niewłaściwe. Pertraktacje senatu UJK z Wydziałem Tymczasowym Samorządowym, administrującym klinikami, nie przynosiły skutku. Ta wakacyjna przerwa działała szczególnie destrukcyjnie na leczenie chorych na twardziel, chorobę wymagającą terapii ciągłej⁴¹.

38 T. Zalewski, *W sprawie reformy...*, s. 201.

39 *Ibidem*.

40 *Klinika Otolaryngologiczna UJK...*; T. Zalewski, *Trzydziestolecie Katedry...*, s. 4-5.

41 T. Zalewski, *Trzydziestolecie Katedry...*, s. 5.

W roku akademickim 1934/1935 Klinika Otolaryngologiczna UJK została zlokalizowana w budynku wcześniej zajmowanym przez Klinikę Neurologiczną, którą z kolei przeniesiono do innego gmachu. Odpowiednie pomieszczenia otrzymały także m.in. sala wykładowa, poczekalnia oraz ambulatorium składające się z trzech pokoi ordynacyjnych. Poza tym uruchomiono specjalistyczny oddział do leczenia gruźlicy górnych dróg oddechowych. Był to jedyny wówczas na ziemiach polskich prywatny oddział kliniczny⁴². Pracujący w nim lekarze współpracowali z Sanatorium Przeciwgruźliczym w Hołosku k. Lwowa⁴³. W kolejnych dwóch latach akademickich nadbudowano częściowo pierwsze piętro. Dzięki temu w głównym budynku kliniki uzyskano sześć nowych sal. W 1938 r. klinika składała się z oddziału głównego z siedmioma salami dla dorosłych oraz jedną salą dla dzieci; dysponowała w sumie 48 łózkami. Wszystkie sale dla chorych oraz sala operacyjna były usytuowane na parterze. W przeciwnym końcu budynku umieszczono pokój do badań, gabinet zabiegowy do leczenia zachowawczego, gabinet rentgenowski, skromnie wyposażone laboratorium oraz kancelarię. Na pierwszym piętrze zlokalizowano gabinet profesora, dwa pokoje mieszkalne dla asystentów, dyżurkę pielęgniarską, bibliotekę oraz ciemnię fotograficzną. Biblioteka kliniki była niewielka; razem z bibliotekami innych katedr i klinik oraz ze zbiorami prywatnymi naukowców pozwalała jednak „na dość dokładne opanowanie piśmiennictwa”⁴⁴. Istniała także biblioteka dla chorych z dwoma czasopismami codziennymi; unikano jednak serwowania dzieł, „któreby ujemnie wpływały na spójność chorego”⁴⁵.

Budynek był ogrzewany piecami, do dyspozycji była zimna i ciepła bieżąca woda. Odwiedziny chorych umożliwiano codziennie z wyjątkiem sobót, przeznaczonych na prace porządkowe (wtedy tylko w poczekalni). Wstęp na sale chorych dozwolony był tylko za specjalnym pozwoleniem. Lekarska ordynacja w klinice rozpoczynała się o godzinie 8.30 i trwała do godziny 11.00. W tym czasie przeprowadzano badania diagnostyczne oraz operacje. O godzinie 11.00 rozpoczynano pracę w poliklinice. W godzinach od 16.30 do 19.00 zmieniano opatrunki, wykonywano badania laboratoryjne i przygotowywano historie chorób.

42 Służącą za salę wykładową także dla Kliniki Neurologicznej.

43 A. Kierzek et al., *Hołosko – znany ośrodek leczenia gruźlicy na kresach południowo-wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej*, „Pomeranian Journal of Life Sciences” 2017, t. LXIII, nr 1, s. 63-68.

44 T. Zalewski, *Z życia Kliniki...*, s. 4.

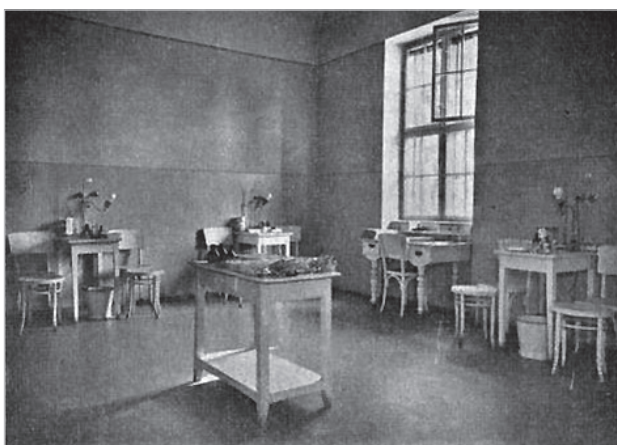
45 *Ibidem*, s. 13.

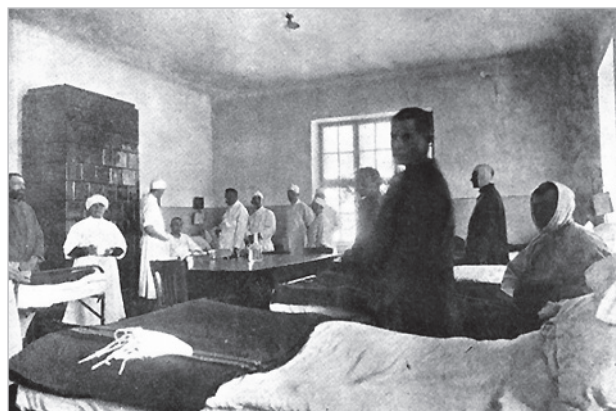
Ryc. 4. Klinika Otolaryngologiczna UJK. Widok ogólny. Źródło: T. Zalewski, *Trzydziestolecie Katedry Otolaryngologii Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie*, „Polski Przegląd Otolaryngologiczny” 1938, t. XV, nr 1-2, s. 2

Ryc. 7. Pracownia chemiczna i histologiczna. Źródło: T. Zalewski, *Z życia Kliniki Oto-laryngologicznej U.J.K.*, „Polski Przegląd Otolaryngologiczny” 1927, t. IV, nr 1-2, s. 12

Ryc. 5. Fragment sali przyjęć w ambulatorium Kliniki. Źródło: T. Zalewski, *Trzydziestolecie Katedry Otolaryngologii Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie*, „Polski Przegląd Otolaryngologiczny” 1938, t. XV, nr 1-2, s. 4

Ryc. 8. Sala chorych męska. Źródło: T. Zalewski, *Z życia Kliniki Oto-laryngologicznej U.J.K.*, „Polski Przegląd Otolaryngologiczny” 1927, t. IV, nr 1-2, s. 7

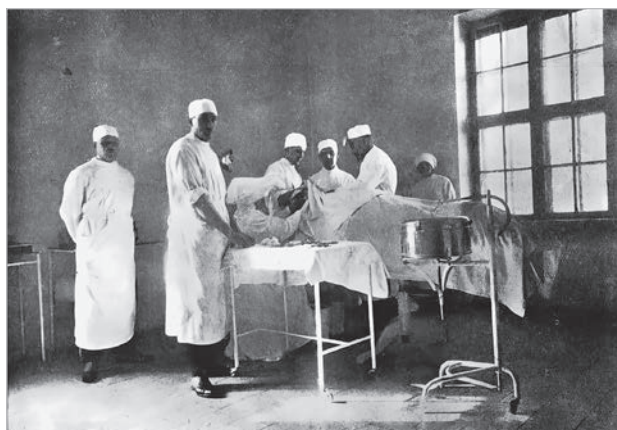
Ryc. 6. Pokój do badań chorych klinicznych i sala opatrunkowa. Źródło: T. Zalewski, *Z życia Kliniki Oto-laryngologicznej U.J.K.*, „Polski Przegląd Otolaryngologiczny” 1927, t. IV, nr 1-2, s. 10

Ryc. 9. Sala chorych żeńska. Źródło: T. Zalewski, *Z życia Kliniki Oto-laryngologicznej U.J.K.*, „Polski Przegląd Otolaryngologiczny” 1927, t. IV, nr 1-2, s. 8

Ryc. 10. Sala dziecięca. Źródło: T. Zalewski, *Trzydziestolecie Kliniki Otolaryngologicznej Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie*, „Polski Przegląd Otolaryngologiczny” 1938, t. XV, nr 1-2, s. 7

Ryc. 11. Sala operacyjna. Źródło: T. Zalewski, *Z życia Kliniki Otolaryngologicznej U.J.K.*, „Polski Przegląd Otolaryngologiczny” 1927, t. IV, nr 1-2, s. 11

W lutym 1927 r. otwarto ambulatorium foniatryczne, w którym w godzinach od 16.00 do 17.00 konsultowano chorych⁴⁶. W sąsiednim budynku znajdował się pokój dla asystenta. Oddział do leczenia gruźlicy składał się z trzech sal z ośmioma łózkami dla chorych na gruźlicę i jednej sali z jednym łóżkiem dla chorego niegruźliczego. Oddział ftызjatrii stanowił uzupełnienie oddziału chorób płucnych, znajdującego się w innym miejscu Lwowa⁴⁷.

Poliklinika pozostała w dawnym wynajętym budynku, położonym przy sąsiedniej ulicy – Hausera. Zalewski twierdził, że oddzielenie kliniki od polikliniki

było rozwiązaniem lepszym dla chorych ze względu na łatwość utrzymania spokoju i czystości w placówce. Personel lekarski zmuszony był jednak do większego wysiłku. Chorych, którzy zgłaszali się po raz pierwszy, badano w osobnym gabinecie, mającym własną poczekalnię. Często w podobny sposób postępowano z chorymi, którym udzielano porad kolejny raz. Ordynację w poliklinice kończono o 13.30.

Rodzaj oraz liczbę zabiegów wykonanych w klinice w okresie 1924-1926 oraz w poliklinice w latach 1920-1926 zilustrowano na rycinach (Ryc. 12-12a).

O p e r a c j e:	1924.	1925.	1926.
Operacja doszczętna uch. środk.	6	8	15
Trepanacja wyrostka sutkowego	12	22	43
Częściowe wycięcie przegr. nos.	6	15	21
Wycięcie grzebienia i kolca przegrody nos.	2	4	5
Usunięcie polipów nosa	10	6	13
„ „ ucha	3	3	5
„ „ krtani	4	2	2
Operacja doszczętna jamy szczęk.	—	3	7
„ „ czołowej	1	—	1
Usunięcie migdałków podniebienia	4	8	19
Obcięcie migdałków podniebienia	5	3	2
Wycięcie migdałka trzeciego	4	7	2
Rozcięcie tchawicy	4	6	12
Rozszczepienie krtani	2	4	2

O p e r a c j e:	1924.	1925.	1926.
Operacja torbieli zębowej	—	3	4
Elektrokaustyka krtani	6	6	12
Plastyka przew. zewnątrz. ucha	—	2	2
„ „ podniebienia	—	1	1
Zamknięcie otworu tracheotomijn.	1	4	4
Wyjęcie ciała obcego z przelyku	4	8	6
„ „ „ tchawicy i osk.	—	3	2
„ „ „ krtani	—	—	1
Usunięcie polipów choanalnych	1	2	5
Inne zabiegi	5	8	10
Wypadki śmierci	6	9	5

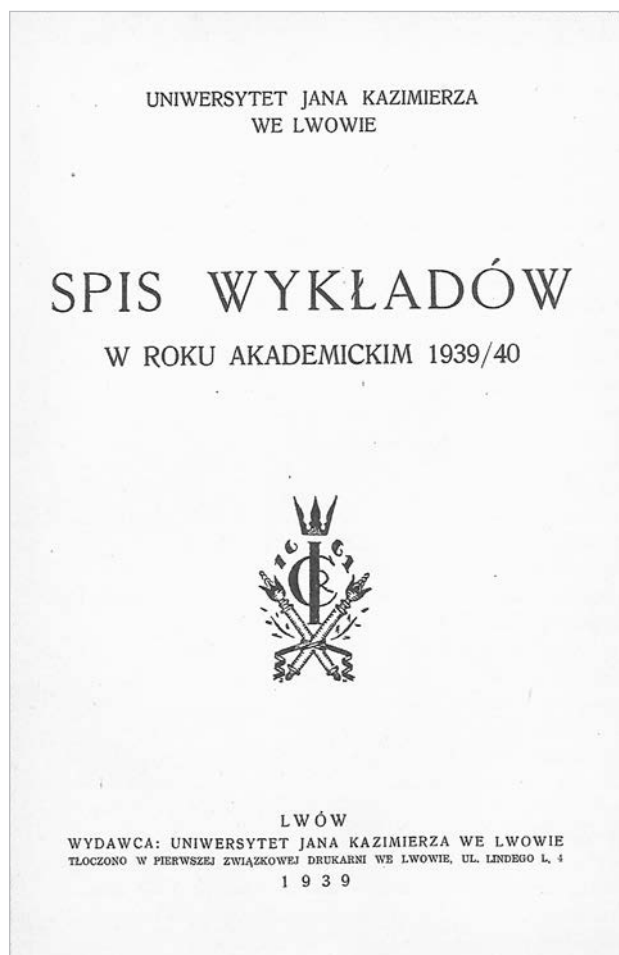
Ryc. 12. Operacje w Klinice Otolaryngologii we Lwowie w latach 1924-1926. Źródło: T. Zalewski, *Z życia Kliniki Otolaryngologicznej U.J.K.*, „Polski Przegląd Otolaryngologiczny” 1927, t. IV, nr 1-2, s. 5-6

	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926
Ilość chorych zgłoszonych po raz pierwszy	1502	2649	2742	2629	2630	3026	3120
Zabiegi:							
Wycięcie migdałka trzeciego	45	55	40	55	51	58	59
„ błony śluzowej muszli n.	24	32	28	31	27	34	35
„ grzeb. i kolca przegr. n.	40	44	36	42	40	52	32
Obcięcie migdałków podniebienia	35	48	49	53	43	52	58
Wycięcie próbne do bad. mikrosk.	12	48	75	62	70	78	83
„ polipów nosowych	29	51	55	46	48	50	72
„ „ krtaniowych	11	10	12	18	10	14	4
„ „ usznych	24	35	52	46	38	44	46
Częściowe wycięcie przegr. nos.	15	16	24	26	21	—	—
Elektrokaustyka	30	36	43	47	49	54	69
Wydobycie ciała obcego z ucha	10	13	11	10	8	14	8
„ „ „ nosa	2	1	13	7	9	5	3
„ „ „ przelyku	2	5	5	2	2	—	—
„ „ „ gardła	1	1	1	—	—	1	—
„ „ „ osk. i tchaw.	—	—	—	2	1	—	—
„ „ „ krtani	—	—	—	1	—	—	—

Ryc. 12a. Zabiegi operacyjne w Poliklinice Otolaryngologicznej. Źródło: T. Zalewski, *Z życia Kliniki Otolaryngologicznej U.J.K.*, „Polski Przegląd Otolaryngologiczny” 1927, t. IV, nr 1-2, s. 6

⁴⁶ Ibidem, s. 4-10, 13.

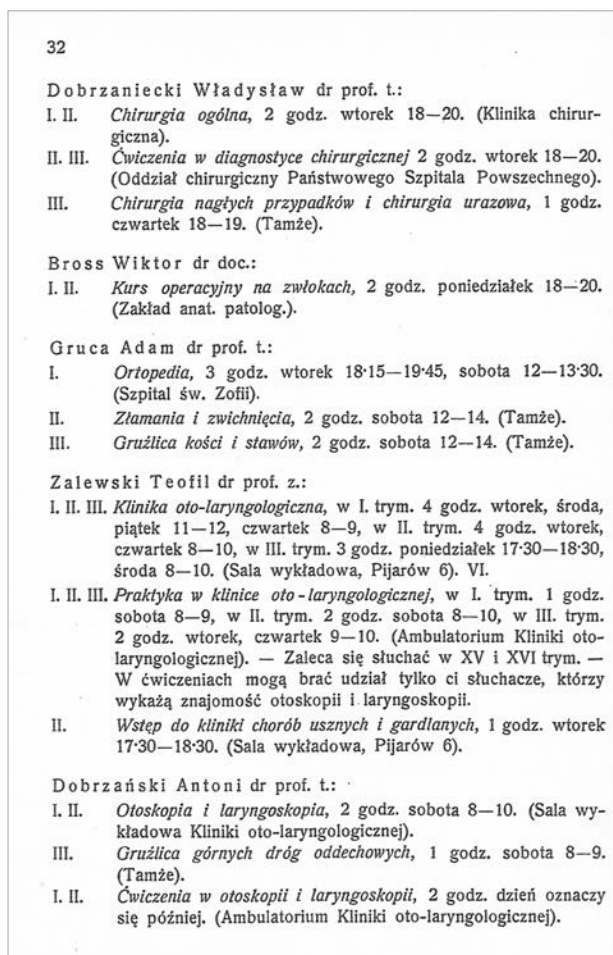
⁴⁷ T. Zalewski, *Trzydziestolecie Katedry...*, s. 4-7.

Ryc. 13. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, *Spis wykładów w roku akademickim 1939/1940*, Lwów 1939, strona tytułowa

Sprawy dydaktyki traktowane były przez lwowskich naukowców priorytetowo. Wykłady dla studentów odbywały się według harmonogramu; część godzin wykładowych przeznaczano na ćwiczenia, szczególnie z otoskopii i laryngoskopii. Mankamentami strony dydaktycznej lwowskiej kliniki był brak odpowiednich materiałów dydaktycznych, jak również nadmierna liczba studentów, uniemożliwiająca odpowiednie ich wykształcenie⁴⁸.

W *Programie wykładów na rok akademicki 1926-1927* dokładnie określono zakres zajęć dydaktycznych prof. Zalewskiego: „*Klinika chorób usznych i gardłanych*, w I. trym.: 2 godz. w piątek 11½ – 13½, w II. trymestrze: 4 godz. wtorek, środa, czwartek, piątek 11½ – 13½. (Ambulatorium otolaryngologiczne). *Laryngoskopia i otoskopia*, 2 godz. sobota 10-12 (Tamże). Ćwiczenia w *laryngoskopii i otoskopii*, 2 godz. w porze,

Ryc. 13a. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, *Spis wykładów w roku akademickim 1939/1940*, Lwów 1939, s. 32

którą się później oznaczy. (Tamże)⁴⁹. Reformatory programu studiów medycznych z 1928 r. ustalili, że na zajęcia z laryngologii, otiatrii i rynologii należy przeznaczyć 100 godzin, realizowanych w ostatnich trymestrach⁵⁰. Zakres zajęć w roku akademickim 1939/1940, prowadzonych przez profesorów Zalewskiego oraz Dobrzańskiego zostały przedstawione na rycinach (Ryc. 13-13a)⁵¹.

Choć prof. Jurasz preferował ćwiczenia w zakresie podstawowych badań gardła i krtani, prof. Zalewski zmienił dotychczasowy charakter dydaktyki. Wzrosła przede wszystkim dyscyplina. Aleksander Zakrzewski

49 Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, *Program wykładów na rok akademicki 1926-1927*, Lwów 1926, s. 24.

50 W programie z 1920 r. wykłady z tych dziedzin odbywały się oddzielnie: w ciągu 30 godzin z otiatrii oraz 40 godzin z rynologii i laryngologii. Zob. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, *Program wykładów...*

51 Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, *Spis wykładów w roku akademickim 1939/40*, Lwów 1926, s. 32.

48 T. Zalewski, *Z życia Kliniki...*, s. 11-12.

wspominał, że „postać wysmukłego, często skubiącego małą bródkę profesora stała się postrachem”⁵². Zalewski wykładał nie tylko propedeutykę laryngologiczną i otorynolaryngologię kliniczną, ale także ćwiczenia z tych dziedzin. Już w 1921 r. jako asystenta zatrudnił Antoniego Dobrzańskiego, który w roku akademickim 1929/1930 przejął wykłady z otoskopii i laryngoskopii. Doświadczenie Dobrzańskiego jako dobrego ftyzjatriy umożliwiło mu rozpoczęcie w latach 1934/1935 wykładów na temat gruźlicy górnych dróg oddechowych, które prowadził do 1939 r. Egzamin z otologii, rynologii i laryngologii obowiązywał w ramach VI grupy, po uzyskaniu absolutorium. Oprócz Zalewskiego i Dobrzańskiego ćwiczenia prowadzili asystenci: Tadeusz Ceypek, Wiktor Jankowski i Kazimierz Szumowski. Dobrzański, Szumowski oraz radiolog Witold Grabowski przekazywali swoje wiedzę, doświadczenie zawodowe i naukowe osiągnięcia w rentgenologii otiatrycznej⁵³.

W programach wykładów w 1935 r. proponowano studentom zajęcia z laryngologii w XV i XVI trymestrze, pod koniec studiów. Wanda Wojtkiewicz-Rok, szczegółowo analizująca proces nauczania w lwowskiej uczelni, twierdziła, że polecenie to świadczy o dużym przeciążeniu studiów medycznych materiałem klinicznym wykładanym na piątym roku oraz niemożliwością uczestniczenia studentów we wszystkich obowiązujących zajęciach⁵⁴.

W Klinice Otolaryngologii Uniwersytetu Jana Kazimierza szkoliło się wielu lekarzy, którzy w latach późniejszych stanowili trzon otolaryngologii w całej Polsce.

W latach 1919-1923 asystentem w katedrze był Samuel Lehm. Jednym z najdłużej pracujących (1921-1932) lekarzy w katedrze i klinice był Antoni Dobrzański (1893-1953)⁵⁵ (Ryc. 14-14a).

We lwowskiej Klinice Otolaryngologii w latach 1924-1938 kształciło się ponad 20 lekarzy; byli to m.in. Stanisław Bahyrycz⁵⁶, Tadeusz Ceypek⁵⁷, Jan Chrapek⁵⁸, Wacław Czyżewski, Antoni Dobrzański, Tadeusz Dwernicki-Tarnawa, Wiktor Jankowski, Jan Jankowski⁵⁹, Józef Kędzierski⁶⁰, Stanisław Kossowski, Wincenty Kuźniar⁶¹, Maria Krygowska⁶², Wacław Kuśnierczyk, Samuel Lehm, Maria Leszczij-Brossowa, Janina Marynowska⁶³, Władysław Michna⁶⁴, Emma Mościskier⁶⁵, Janusz Paszkowski⁶⁶, Paweł Skrowaczew-

wej został profesorem laryngologii w Warszawie. Był autorytetem w dziedzinie rentgenologii otolaryngologicznej. W. Wojtkiewicz-Rok, *Lata chwały i dni grozy...*, s. 228-229.

56 A. Kierzek, *Lekarze zajmujący się otorynolaryngologią w polskim Lwowie*, „Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi” 2022, t. XXXVIII, nr 1-4, s. 60-69.

57 A. Kierzek, *Mistrz we wspomnieniach uczniów i współpracowników*, [w:] *Tadeusz Ceypek (1904-1990). Portret z okoliczności wspomnień*, M. Kempa, J. Lusek, Katowice 2015, s. 71-72.

58 Później był ordynatorem Szpitala w Pińsku. W. Wojtkiewicz-Rok, *Lata chwały i dni grozy...*

59 W Klinice Otolaryngologicznej zatrudniony był przez dłuższy czas jako internista; następnie piastował stanowisko lekarza naczelnego Sanatorium Nauczycielskiego w Zakopanem. W. Wojtkiewicz-Rok, *Lata chwały i dni grozy...*

60 A. Kierzek, *Józef Andrzej Kędzierski (1900-1971) – otorynolaryngolog lwowski i przemyski*, „Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi” 2022, t. XXXVIII, nr 1-4, s. 36-39.

61 A. Kierzek, *Lwowskie otorynolaryngologię. Wincenty Jakub Kuźniar (1895-1961)*, „Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi” 2021, t. XXXVII, nr 1-4, s. 75-78.

62 A. Kierzek, A. Obrębski, J. Kotuła, *Lwowska lekarka Maria Antonina Krygowska (1895-?) i jej zasługi dla polskiej foniatrii*, „Magazyn Otolaryngologiczny”, przyjęto do druku.

63 J. Kozakiewicz, A. Kierzek, *Lwowskie otorynolaryngologię. Janina Maria Marynowska-Kuśnierczykowa (1905-1999)*, „Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi” 2021, t. XXXVII, nr 1-4, s. 62-67.

64 A. Kierzek, J. Kotuła, Z. Szlenk, *Otolaryngologiczne zasługi kresowego lekarza Władysława Michny (1890-)*, „Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi” 2021, t. XXXVII, nr 1-4, s. 46-49.

65 A. Kierzek, A. Obrębski, J. Kotuła, *Emma Mościskier (1898-1942) – jedna z pionerek polskiej foniatrii*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny”, 2023, t. 86, s. 131-140.

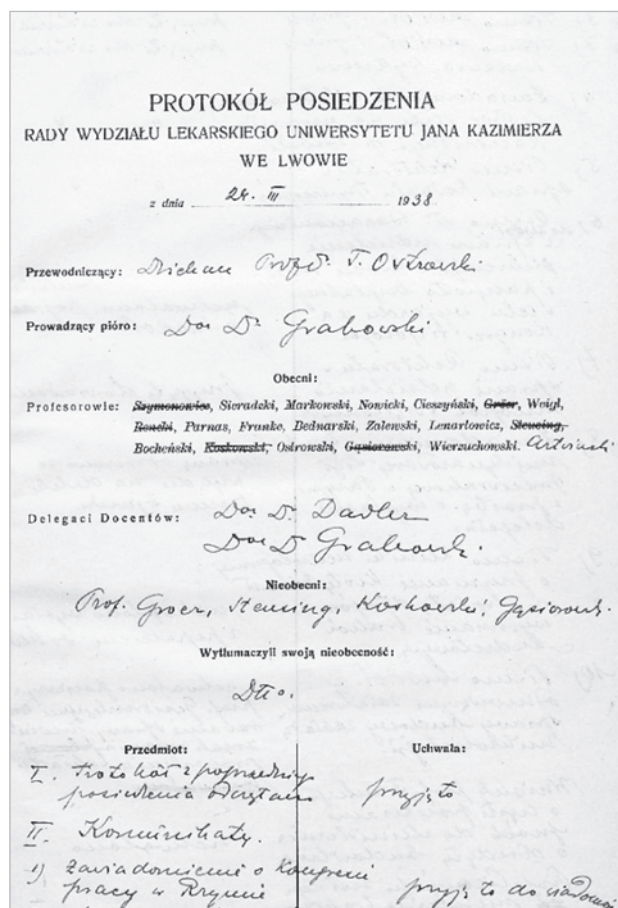
66 A. Kierzek, *Tworzyli polską laryngologię. Janusz Paszkowski (1907-1966) – otorynolaryngolog lwowski i londyński, propagator stosowania sulfonamidów*, „Magazyn Otolaryngologiczny” 2022, t. XXI, nr 84, s. 112-114.

52 A. Zakrzewski, *Sanatorium Maryówka i medycyna*, Wrocław 1975, s. 196; A. Redzik et al., *Academia Militans...*, s. 875.

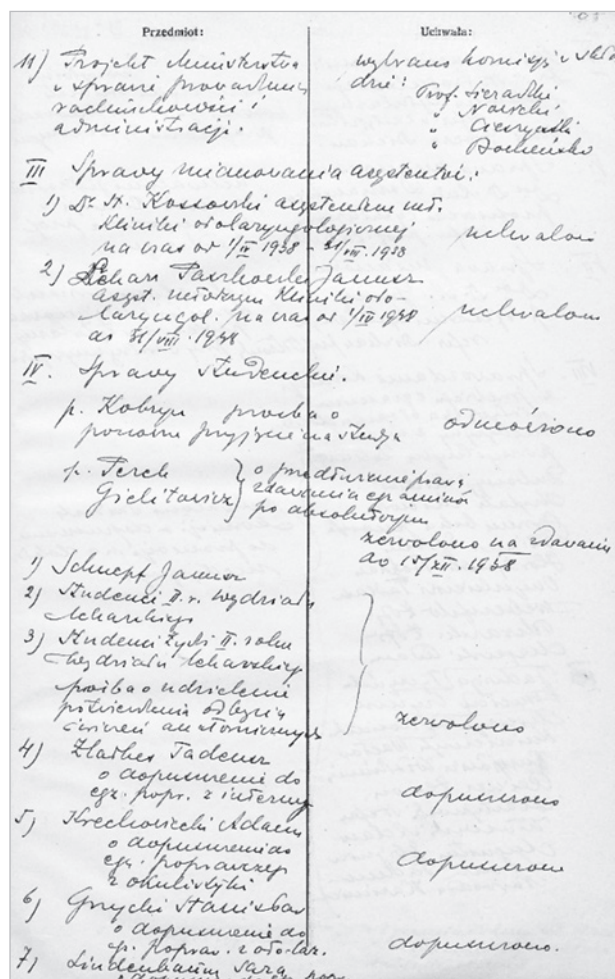
53 A. Dobrzański, W. Grabowski, K. Szumowski, *Diagnostyka radiologiczna narządu słuchu*, „Polski Przegląd Radiologiczny” 1934, t. VIII i IX, s. 83-84; A. Kierzek, J. Kotuła, T. Bielawski, *Początki radiologii otologicznej w otorynolaryngologicznych ośrodkach lwowskim i warszawskim w pierwszej połowie dwudziestego stulecia*, „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego” 2020/2021, t. CLVI, nr 24, s. 239 et passim.

54 W. Wojtkiewicz-Rok, *Rola Wydziału Lekarskiego...*, s. 269-270; W. Wojtkiewicz-Rok, *Lata chwały i dni grozy...*, s. 233-234; A. Redzik et al., *Academia Militans...*, s. 875.

55 A. Dobrzański w 1932 r. objął stanowisko prymariusza Oddziału Otolaryngologicznego Szpitala Ubezpieczalni Społecznej we Lwowie, a cztery lata później został prymariuszem Oddziału Otolaryngologicznego Szpitala Powszechnego Krajowego we Lwowie. W 1927 r. uzyskał habilitację, a w 1938 – stanowisko profesora tytularnego. W czasie okupacji sowieckiej zatrudniony był w Katedrze Otolaryngologii Lwowskiego Państwowego Instytutu Medycznego, a po II wojnie świato-

Ryc. 14. Protokół posiedzenia Rady Wydziału Lekarskiego z 24 marca 1938, s. 1. Źródło: Zbiory Specjalne Biblioteki Uniwersytetu Medycznego we Wrocławiu, [b. sygn.]

Ryc. 14a. Protokół posiedzenia Rady Wydziału Lekarskiego z 24 marca 1938, s. 3. Źródło: Zbiory Specjalne Biblioteki Uniwersytetu Medycznego we Wrocławiu, [b. sygn.]

ski⁶⁷, Kazimierz Szumowski⁶⁸, Adam Tyczyński, Daniel Wieroński, Ignacy Wieser, Gecel Wolner⁶⁹.

Kliniczną otorynaryngologią zajmowali się także niektórzy naukowcy z tzw. katedr teoretycznych, m.in. w sezonie letnim w Krynicy ordynował Władysław

Szymonowicz, histolog i embriolog, który znany jest z wyizolowania adrenaliny⁷⁰.

Dokonania lwowskich lekarzy, zajmujących się chorobami uszu, nosa, gardła i krtani, którzy już w czasach lwowskich byli samodzielnymi pracownikami nauki, tj. Antoniego Jurasza sen.⁷¹, Teofila Zalewskiego⁷²

67 A. Kierzek, Tworzyli polską laryngologię. Paweł Jan Skrowaczewski (1878-1960) – otorynaryngolog lwowski i opolski, „Magazyn Otorynaryngologiczny” 2022, t. XXI, nr 83, s. 79-83.

68 A. Kierzek, J. Kotuła, Otorynaryngologiczny zawodowy i naukowy dorobek lwowskiego lekarza Kazimierza Szumowskiego (1901-1941), „Polski Przegląd Otorynaryngologiczny” 2021, t. X, nr 3, s. 51-56.

69 A. Kierzek, Lwowskie otorynaryngologię. Gecel Wolner (1898-1941), „Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi” 2022, t. XXXVIII, nr 1-4, s. 56-58; T. Zalewski, Trzydziestolecie Katedry..., s. 8-9; W. Wojtkiewicz-Rok, Lata chwały i dni grozy..., s. 229.

70 A. Kierzek, Światowej sławy histolog i pionier endokrynologii – laryngologiem. Profesor Władysław Szymonowicz (1869-1939) a Krynica, „Magazyn Otorynaryngologiczny” 2023, t. XXII, nr. 87, s. 102-105.

71 A. Łączkowski, Antoni Stanisław Jurasz 1847-1923, Warszawa 1987.

72 W. Czacki, Udział Teofila Zalewskiego (1872-1953) w kształtowaniu otorynaryngologii w ośrodkach lwowskim i wrocławskim, Wrocław 2001, (praca doktorska, promotor dr hab. med. Andrzej Kierzek). Szczególnie nowatorska na owe czasy była jego praca doświadczalna nad wytrzymałością błony bębenkowej: T. Zalewski, Badania nad wytrzymałością błony bębenkowej, Lwów 1903.

(po II wojnie światowej kierownika Kliniki Otolaryngologii we Wrocławiu) i Wacława Kuśnierczyka⁷³ (profesor na Górnym Śląsku), doczekały się naukowego opracowania. Inni samodzielni pracownicy nauki (niektórzy z nich *veniam legendi* z otolaryngologii zdobywali po okresie hitlerowskiej okupacji) – Tadeusz Ceypek⁷⁴, Antoni Dobrzański⁷⁵, Wiktor Jankowski⁷⁶, Stanisław Kossowski i Alfred Laskiewicz – wciąż czekają na monograficzne rozprawy naukowe. Osiągnięcia zawodowe, naukowe i organizacyjne tych naukowców tylko w okresie lwowskim do 1939 r. zostaną przedstawione w zwięzłej, osobnej publikacji⁷⁷.

Główne kierunki badań naukowych pracowników Kliniki Otolaryngologii stanowiła diagnostyka i terapia przede wszystkim takich chorób jak: twardziel⁷⁸, zapalenia swoiste – gruźlica i kiła⁷⁹, czy zwężenia dolnych dróg oddechowych, szczególnie w następstwie tych chorób. Ponadto w kręgu zainteresowań było badanie przewodnictwa ciepła w zapaleniach wyrostka sutkowatego, leczenie powikłań wewnątrzczaszkowych czy rentgenoterapia nowotworów złośliwych górnych dróg oddechowych. Poza tym wykonywano zabiegi i operacje w zakresie uszu, nosa, gardła, krtani i pogranicza.

Po kilkunastoletniej działalności Kliniki Otolaryngologicznej UJK, w 1938 r. asystent dr med. Stanisław Kossowski dokonał analizy operacji w niej wykonanych (Ryc. 15). W latach 1924-1937⁸⁰ hospitalizowano 6344 chorych, z których 4045 (2060 kobiet i 1985 mężczyzn) zostało poddanych różnego typu zabiegom chirurgicznym. Równolegle do liczby leczonych cho-

rych wzrastała liczba wykonywanych zabiegów operacyjnych. Było to możliwe dzięki zwiększaniu liczby łóżek; w 1937 r. – do 60. W 1936 r. napływ chorych na gruźlicę spowodował konieczność utworzenia specjalistycznego oddziału gruźlicy chorób uszu, nosa, gardła i krtani. Przy ścisłej współpracy z Przychodnią Przeciwgruźliczą UJK dążono do uzyskania możliwie najlepszych wyników terapeutycznych. Zestawienie działalności operacyjnej Kliniki Otolaryngologicznej w owym okresie pozwoliło na stwierdzenie, że liczba chorych poddanych zabiegom operacyjnym wynosiła 63% ogólnej liczby chorych leczonych klinicznie. Doktor Kossowski wysnuł wniosek, że leczenie operacyjne miało znaczną przewagę nad leczeniem zachowawczym, a stosunkowo niska śmiertelność świadczyła o właściwym doborze przypadków, ostrożności wskazań operacyjnych, wreszcie starannego przygotowania przedoperacyjnego oraz odpowiedniego postępowania pooperacyjnego. Operowano 50,4% kobiet oraz 49,6% mężczyzn. 113 zgonów w tym okresie stanowiło 1,75% ogółu osób operowanych (Ryc. 15a)⁸¹.

Z 1286 przypadków chorób usznych, które stanowiły 20,3% wszystkich przypadków klinicznych, najczęściej leczono ostre ropne zapalenie ucha środkowego (623 chorych), z których operowano 310, a leczono zachowawczo 313, oraz przewlekłe ropne zapalenie ucha środkowego (663 chorych), z których operowano 375, a leczono zachowawczo 288. Najczęstszymi operacjami były: otwarcie wyrostka sutkowatego (antrotomia) w 378 przypadkach (19 zgonów, czyli ok. 5%); operacja radykalna ucha środkowego, polegająca na usunięciu chorych tkanek wyrostka sutkowatego i przestrzeni ucha środkowego⁸² w 239 przypadkach (42 zgony, czyli ok. 16%); retrepanacja 56 razy (2 zgony, czyli ok. 3%). Największa liczba antrotomii dotyczyła pacjentów do 10 r. życia; operacje radykalne dotyczyły głównie osób w wieku 20-30 lat; natomiast retrepanacja miała miejsce głównie u chorych pomiędzy 10. a 30. r. życia.

W okresie 1924-1937 przyjęto do kliniki 392 osoby z chorobami nosa. Operację usunięcia skrzywionej przegrody nosa wykonano u 223 chorych, w przeważającej liczbie u mężczyzn; usunięcie polipów jamy nosowej – u 82; usunięcie kołców względnie grzebienia przegrody – u 46; obcięcie muszli dolnej (mucotomii),

73 A. Kierzek, J. Kozakiewicz, *Profesor Wacław Franciszek Bartłomiej Kuśnierczyk (1908-1997). Próba portretu*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 2022, t. LXXXV, s. 21-38.

74 T. Ceypek był kierownikiem Kliniki Laryngologii w Zabrzu i Katowicach; w okresie lwowskim zajmował się szczególnie skutecznością rentgenoterapii w laryngologii. W. Wojtkiewicz-Rok, *Lata chwały i dni grozy...*

75 Szerzej o nim w przypisie 55.

76 W. Jankowski uzyskał habilitację w 1939 r., tytuł profesora w 1946; był po prof. Zalewskim kierownikiem Kliniki Otolaryngologii we Wrocławiu. Prowadził m.in. ciekawe badania antropologiczne twarzoczaszki, zajmował się audiologią tonalną. S. Zabłocki, *Słownik biograficzny otolaryngologów polskich XIX i XX wieku*, Warszawa 2012, s. 261.

77 A. Kierzek, *Lwowskie otorynolaryngology – samodzielni pracownicy nauki. Ich zawodowe i naukowe dokonania do 1939 roku*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny”, w przygotowaniu.

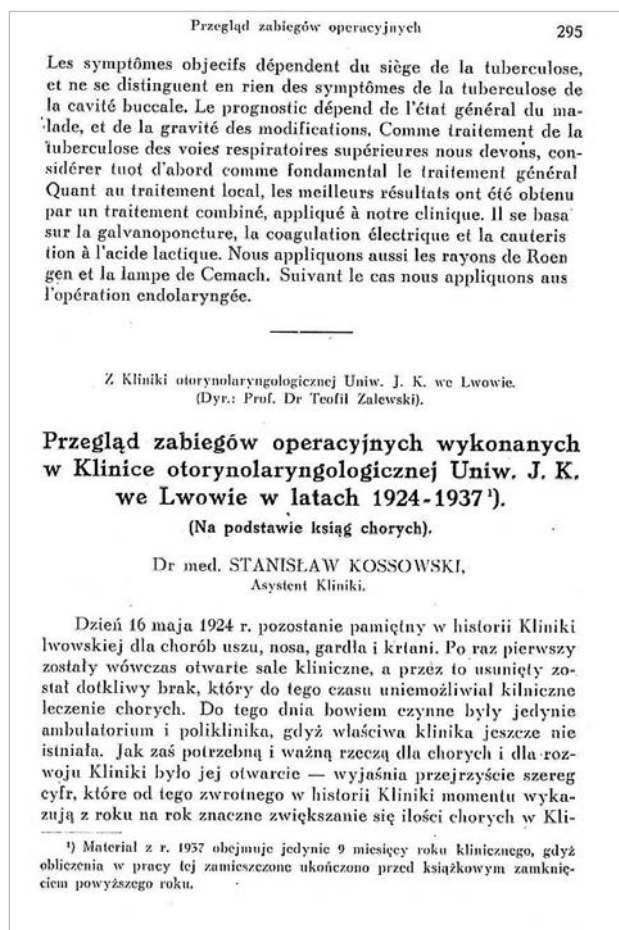
78 Twardziel – zapalenie wytwórcze górnych dróg oddechowych, spowodowane pałeczką twardzieli *Klebsiella rhinoscleromatis*, zwane trądem Słowian.

79 A. Kierzek, *Problem kiły na Huculszczyźnie na przełomie XIX i XX stulecia*, „Otolaryngologia. Przegląd kliniczny” 2017, t. XVI, nr 2, s. 53-57.

80 A właściwie w pierwszych dziewięciu miesiącach 1937 r.

81 S. Kossowski, *Przegląd zabiegów operacyjnych wykonanych w Klinice otorynolaryngologicznej Uniw. J. K. we Lwowie w latach 1924-1937*, „Polski Przegląd Otolaryngologiczny” 1938, t. XV, s. 295-296.

82 Jak perlak, ziarnina, polipy, kosteczki słuchowe, zniszczonych przez długotrwałe ropienie oraz stworzenia z jamy sutkowej, wejścia do jamy, zachyłka nadbębnowego, jamy bębnowej i przewodu słuchowego zewnętrznego – jednej jamy drenowanej do przewodu słuchowego zewnętrznego.

Ryc. 15. S. Kossowski, *Przegląd zabiegów operacyjnych wykonanych w Klinice otorynolaryngologicznej Uniw. J.K. we Lwowie w latach 1924-1937*, „Polski Przegląd Otolaryngologiczny” 1938, t. XV, s. 295

nowotworów i innych – w 41 przypadkach. 228 (prawie 60%) przypadków ogółu chorych dotyczyło pacjentów w wieku od 10 do 30 lat, we wszystkich grupach z przewagą mężczyzn⁸³.

W zakresie zatok obocznych nosa w tym okresie wykonano 245 zabiegów operacyjnych u 241 chorych (u niektórych po dwa zabiegi); pięcioro pacjentów zmarło. 161 operacji wykonano na zatokach szczękowych, 39 – na zatokach czołowych, 43 – na zatokach sitowych; chorzy znajdowali się najczęściej w przedziale wiekowym od 20 do 40 r. życia.

Chorych przyjętych do kliniki z chorobami dotyczącymi jamy nosowo-gardłowej oraz gardła środkowego było 2039. Operację w zakresie części jamy nosowo-gardłowej wykonano w 5 przypadkach; wyłuszczenia migdałków podniebiennych – u 1866 chorych, 5 osób zmarło; usunięcia migdałka gardłowego (adenotomii) –

u 90; obcięcie migdałków podniebiennych (tonsillotomii) – u 78 chorych.

Zabiegom operacyjnym na krtani i tchawicy poddano 94 osoby, z których 3 zmarły, a zabiegom przecięcia tchawicy – 136 osób, z których nie przeżyło 16. Tak wysoka śmiertelność spowodowana była przede wszystkim naciekami twardzielowymi w okolicy podgłośniowej u chorych w stanie znacznego ogólnego wyniszczenia organizmu⁸⁴. Wiktor Jankowski oznajmił, że wykonywano także konikotomię⁸⁵, zabieg polegający na przecięciu więzadła pierścienno-tarczowego w nagłych przypadkach duszności; posługiwano się zwykłym nożykiem lub specjalnymi przyrządami, od zwykłych iglic z odpowiednim uchwytem do krtaniowych trójgrańców⁸⁶.

W lwowskiej Klinice Otolaryngologicznej wykonano w owym czasie także inne operacje. Wśród nich m.in.: wycięcie wola (strumectomy) w latach 1932-1937 wykonano 34 razy, bez żadnych powikłań; operacji plastycznych w zakresie ucha, podniebienia – 57 razy, także bez zgonów. Ciało obce z uszu, dróg oddechowych i przełyku usuwano 108 razy; 10 chorych zmarło po usunięciu ciała obcych z przełyku, a 7 – z dróg oddechowych (Ryc. 15b).

Doktor Stanisław Kossowski wyodrębnił także osobną grupę zabiegów operacyjnych, które wykonano w obszarze szeroko pojętej otorynolaryngologii. Chirurgicznie interweniowano w: kostniakach i chrzęstniakach sklepienia i podstawy czaszki; guzach przysadki mózgowej; krwiniakach małżowiny usznej; wyrosłach kostnych i kostniakach przewodu słuchowego zewnętrznego; rakach małżowiny usznej; rakach i mięsakiach migdałków podniebiennych; w ropowicach podstawy jamy ustnej; ropniach okołomigdałkowych; ropniach tylnej ściany gardła, tarczycy, twarzy, szyi; ropniach innych okolic ciała; wyłuszczeniach gruczołów chłonnych podszczękowych i szyjnych. Ogólna liczba takich przypadków wyniosła 174, w tym 6 chorych zmarło⁸⁷. W publikacji Stanisława Kossowskiego dziwi brak informacji o zastosowanym znieczuleniu.

Zadziwiać też może w tym statystycznym zestawieniu dr. Kossowskiego brak wiadomości np. o leczeniu raka krtani, zwłaszcza że operację tę wykonywano już od grudnia 1874 r., kiedy to Theodor Billroth dokonał w Wiedniu pierwszej w świecie operacji wyłuszczenia

84 *Ibidem*, s. 303-306.

85 Nazwa konikotomia (łac. *conicotomia*) pochodzi od stożka sprężystego (łac. *conus elasticus*), którego częścią jest więzadło pierścienno-tarczowe (łac. *ligamentum cricothyroideum*) przecinane podczas tego zabiegu.

86 W. Jankowski, *Tracheotomia*, „Polska Gazeta Lekarska” 1935, R. XIV, nr 40, s. 738.

87 S. Kossowski, *Przegląd zabiegów...*, s. 306-307.

83 S. Kossowski, *Przegląd zabiegów...*, s. 298-303.

Ogólne zestawienie działalności operacyjnej Kliniki w latach 1924–1937					
Rok	Ilość chorych klinicznych	Ilość zabiegów operacyjnych	Operowani mężczyźni	Operowane kobiety	Ilość zgonów
1924	143	79	53	26	4
1925	204	139	80	59	9
1926	371	182	118	64	5
1927	425	216	137	79	9
1928	414	237	122	115	5
1929	497	260	155	107	4
1930	487	335	59	276	6
1931	486	325	140	185	9
1932	508	370	160	210	7
1933	491	393	235	158	12
1934	563	379	178	201	7
1935	601	359	162	197	12
1936	621	368	187	181	11
1937	546 ^{a)}	403	201	202	13
Razem	6344	4045	1985	2060	113

Ryc. 15a. Działalność operacyjna Kliniki w latach 1924–1937. Źródło: S. Kossowski, *Przegląd zabiegów operacyjnych wykonanych w Klinice otorynolaryngologicznej Uniw. J. K. we Lwowie w latach 1924–1937*, „Polski Przegląd Otolaryngologiczny” 1938, t. XV, s. 297

Zestawienie przypadków usunięcia ciał obcych					
Umiejscowienie	Ilość przypadków	Płeć chorych		Ilość zgonów	Graniczna wiek
		kobiet	mężczyzn		
Przełyk	85	41	44	10	0–10 46 11–20 14 21–30 12 31–40 12 41–50 10 51–60 9 61–70 5 ponad 70 —
Drogi oddechowe	20	11	9	7	
Ucho	3	1	2	—	
Razem	108	53	55	17	108

Ryc. 15b. Usuwanie ciał obcych. Źródło: S. Kossowski, *Przegląd zabiegów operacyjnych wykonanych w Klinice otorynolaryngologicznej Uniw. J. K. we Lwowie w latach 1924–1937*, „Polski Przegląd Otolaryngologiczny” 1938, t. XV, s. 306

całkowitego krtani, a warszawski chirurg Julian Kosiński – pierwszą na ziemiach polskich, w marcu 1877 r. Z polskich chirurgów z tą operacją zmagali się, zazwyczaj z pozytywnymi efektami: Franciszek Jawdyński, Jan Mikulicz-Radecki, Władysław Krajewski, Alfred Obaliński i inni⁸⁸. Szeroka kwerenda prac naukowych opublikowanych w pierwszych dekadach XX stulecia⁸⁹, w tym kilkunastu roczników „Polskiego Przeglądu Otolaryngologicznego”⁹⁰, jedynego w Polsce czasopisma tej

88 A. Kierzek, *Rozwój warszawskiej myśli otolaryngologicznej w XIX wieku*, Wrocław 1997, s. 229.

89 S. Konopka, *Polska Bibliografia Lekarska 1901–1939*, [online:] <http://pbl-ikk.gbl.waw.pl> – 12.10.2023.

90 Z. Szlenk, *Bibliografia Polskiego Przeglądu Otolaryngologicznego*, „Otolaryngologia Polska” 1987, t. XLI, nr 4, s. 262–294.

dziedziny lekarskiej wiedzy, pozwalają na konstatację, że operacje wyłuszczenia krtani, tak całkowite, jak i częściowe, w owych czasach nie były raczej wykonywane przez laryngologów, ale przez chirurgów. Wiktor Bross z lwowskiej Kliniki Chirurgicznej kierowanej przez prof. T. Ostrowskiego oraz z Oddziału Chirurgicznego Szpitala Powszechnego Krajowego we Lwowie oznajmił, że w latach 1920–1932 obserwowano 48 chorych z rakiem krtani. Tylko 18 chorych nadawało się do operacji całkowitego wyłuszczenia krtani, tj. 38,2%. Pozostali chorzy, ze względu na zaawansowanie procesu nowotworowego, spowodowanego m.in. niskim poziomem kulturalnym mieszkańców (szczególnie województw wschodnich i południowo-wschodnich Rzeczypospolitej) i trudnościami komunikacyjnymi w dotarciu do placówek leczniczych, poddani zostali tylko paliatywnej tracheotomii. Zwraca uwagę wysoka śmiertelność pooperacyjna, wynosząca 33,3%, podobna do niektórych ówczesnych europejskich statystyk⁹¹.

Lwowskie otorynolaryngologię swoją zawodową, naukową i organizacyjną działalnością pod koniec XIX w. i w pierwszych dekadach wieku XX inspirowali polskich lekarzy do rozszerzania zakresu działań w tej specjalizacji, a po II wojnie światowej niezwykle czynnie uczestniczyli w rozwoju nauki w dziedzinie chorób uszu, nosa, gardła, krtani i pogranicza, w wielu ośrodkach, szczególnie na Dolnym i Górnym Śląsku.

PIŚMIENNICTWO

Barciński J., *Zarys historii otolaryngologii polskiej w okresie 1918–1939*, „Acta Biologica et Medica Societas Scientiarum Gedanensis” 1966, t. X, s. 16.

Beck A., *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie podczas inwazji rosyjskiej 1914/1915*, Lwów 1935.

Bross W., *Rak krtani na podstawie materiału statystycznego*, „Polski Przegląd Chirurgiczny” 1933, t. XII, nr 56, s. 595–599.

Brożek K., *Polskie stowarzyszenia lekarskie 1805–1951*, Warszawa 2005.

C.K. Uniwersytet Franciszka Józefa I we Lwowie, *Skład Uniwersytetu na rok akademicki 1913–1914*, Lwów 1913.

Czak W., *Udział Teofila Zalewskiego (1872–1953) w kształtowaniu otolaryngologii w ośrodkach lwowskim i wrocławskim*, Wrocław 2001, (praca doktorska, promotor dr hab. med. Andrzej Kierzek).

Czupryna A., Orzeł-Nowak A., *Ludwik Rydygier życie i dzieło*, Kraków 2002.

91 W. Bross, *Rak krtani na podstawie materiału statystycznego*, „Polski Przegląd Chirurgiczny” 1933, t. XII, nr 56, s. 595–599.

- Dobrzański A., Grabowski W., Szumowski K., *Diagnostyka radiologiczna narządu słuchu*, „Polski Przegląd Radiologiczny” 1934, t. VIII i IX, s. 83-84.
- Dybiec J., *Mecenat naukowy i oświatowy w Galicji 1860-1918*, Wrocław 1981.
- Hahn W., *Kronika Uniwersytetu Lwowskiego*, t. II, Lwów 1912.
- Jankowski W., *Teofil Zalewski*, [w:] *Uczni wrocławscy*, Wrocław 1980, s. 212.
- Jankowski W., *Tracheotomia*, „Polska Gazeta Lekarska” 1935, R. XIV, nr 40, s. 738.
- Kierzek A. et al., *Hołosko – znany ośrodek leczenia gruźlicy na kresach południowo-wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej Polskiej*, „Pomeranian Journal of Life Sciences” 2017, t. LXIII, nr 1, s. 63-68.
- Kierzek A., *Dokonania Jana Szeparowicza (1843-1882), ordynatora Oddziału Chirurgicznego Szpitala Powszechnego Krajowego we Lwowie w leczeniu zwężeń krtani i tchawicy*, „Polski Przegląd Otorynolaryngologiczny” 2019, t. VIII, nr 2, s. 61-67.
- Kierzek A., *Dokonania w laryngologii Józefa Molendzińskiego (1839-1875), ordynatora oddziału chirurgicznego Szpitala Powszechnego Krajowego we Lwowie*, „Otorynolaryngologia. Przegląd kliniczny” 2019, t. XVIII, nr 1, s. 12-18.
- Kierzek A., *Jakub Mahl (1851-1910) – laryngolog lwowski*, „Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi” 2022, t. XXXVIII, nr 1-4, s. 40-44.
- Kierzek A., *Józef Andrzej Kędzierski (1900-1971) – otorynolog lwowski i przemyski*, „Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi” 2022, t. XXXVIII, nr 1-4, s. 36-39.
- Kierzek A., *Kazimierz Trzcieniecki (1861-1922) – otolaryngolog lwowski*, „Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi” 2022, t. XXXVIII, nr 1-4, s. 34-35.
- Kierzek A., Kotuła J., Bielawski T., *Początki radiologii otologicznej w otorynolaryngologicznych ośrodkach lwowskim i warszawskim w pierwszej połowie dwudziestego stulecia*, „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego” 2020/2021, t. CLVI, nr 24.
- Kierzek A., Kotuła J., *Otorynolaryngologiczne dokonania lwowskiego lekarza Bernarda Sonnenschein-Światłowskiego (1898-1941)*, „Magazyn Otorynolaryngologiczny” 2021, t. XX, nr 79, z. 3, s. 155-160.
- Kierzek A., Kotuła J., *Otorynolaryngologiczny zawodowy i naukowy dorobek lwowskiego lekarza Kazimierza Szumowskiego (1901-1941)*, „Polski Przegląd Otorynolaryngologiczny” 2021, t. X, nr 3, s. 51-56.
- Kierzek A., Kotuła J., Szlenk Z., *Otolaryngologiczne zasługi kresowego lekarza Władysława Michny (1890-)*, „Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi” 2021, t. XXXVII, nr 1-4, s. 46-49.
- Kierzek A., Kozakiewicz J., *Profesor Wacław Franciszek Bartłomiej Kuśnierczyk (1908-1997). Próba portretu*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 2022, t. LXXXV, s. 21-38.
- Kierzek A., *Laryngologiczne dokonania Hilarego Schramma (1857-1940), lwowskiego chirurga, pioniera chirurgii dziecięcej*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 2019, t. LXXXII, s. 27-34.
- Kierzek A., *Lekarze zajmujący się otorynolaryngologią w polskim Lwowie*, „Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi” 2022, t. XXXVIII, nr 1-4, s. 60-69.
- Kierzek A., *Ludwik Rydygier (1850-1920) a otorynolaryngologia. Część I. Lwowskie drogi: zawodowa i naukowa*, „Polski Przegląd Otorynolaryngologiczny” 2019, t. VIII, nr 3, s. 46-50.
- Kierzek A., *Ludwik Rydygier (1850-1920) a otorynolaryngologia. Część II. Dokonania kliniczne*, „Polski Przegląd Otorynolaryngologiczny” 2020, t. IX, nr 1, s. 55-60.
- Kierzek A., *Lwowscy otorynolaryngolodzy – samodzielni pracownicy nauki. Ich zawodowe i naukowe dokonania do 1939 roku*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny”, w przygotowaniu.
- Kierzek A., *Lwowscy otorynolaryngolodzy. Gecel Wolner (1898-1941)*, „Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi” 2022, t. XXXVIII, nr 1-4, s. 56-58.
- Kierzek A., *Lwowscy otorynolaryngolodzy. Karol Braun (1896-1942)*, „Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi” 2021, t. XXXVII, nr 1-4, s. 68-74.
- Kierzek A., *Lwowscy otorynolaryngolodzy. Wincenty Jakub Kuźniar (1895-1961)*, „Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi” 2021, t. XXXVII, nr 1-4, s. 75-78.
- Kierzek A., *Medycyna w okresie zaborów. Otorynolaryngologia*, [w:] *Dzieje medycyny w Polsce*, red. W. Noszczyk, Warszawa 2015, s. 373-386.
- Kierzek A., *Metody leczenia włókniaków młodzieńczych przez Romana Barącz (1856-1930), lwowskiego chirurga, profesora Uniwersytetu Jana Kazimierza*, „Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi” 2019, t. XXXV, nr 1-4, s. 16-20.
- Kierzek A., *Mistrz we wspomnieniach uczniów i współpracowników*, [w:] *Tadeusz Ceypek (1904-1990). Portret z okruców wspomnień*, M. Kempa, J. Lusek, Katowice 2015, s. 71-72.
- Kierzek A., Obrębski A., Kotuła J., *Emma Mościskier (1898-1942) – jedna z pionierek polskiej foniatrii*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 2023, t. 86, s. 131-140.

Kierzek A., Obrębski A., Kotuła J., *Lwowska lekarka Maria Antonina Krygowska (1895-?) i jej zasługi dla polskiej foniatrii*, „Magazyn Otorynolaryngologiczny”, przyjęto do druku.

Kierzek A., *Ojciec i syn. Samuel Lehm (1879-1954) oraz Stanisław Lem (1921-2006) a medycyna*, „Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi” 2021, t. XXXVII, nr 1-4, s. 56-61.

Kierzek A., *Orest Litwinowicz (1877-1924) – pionier chirurgii przysadki mózgowej w Polsce*, „Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi” 2022, t. XXXVIII, nr 1-4, s. 44-49.

Kierzek A., *Otiatryczne dokonania Romana Barącz (1856-1930), lwowskiego chirurga, profesora Uniwersytetu Jana Kazimierza*, „Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi” 2019, t. XXXV, nr 1-4, s. 5-15.

Kierzek A., *Otorynolaryngologia w chirurgicznej działalności lwowskiego chirurga Romana Barącz (1856-1930), profesora Uniwersytetu Jana Kazimierza*, „Otorynolaryngologia. Przegląd kliniczny” 2019, t. XVIII, nr 2, s. 52-60.

Kierzek A., *Otorynolaryngologia w Szpitalu Powszechnym Krajowym we Lwowie*, „Magazyn Otorynolaryngologiczny” 2019, t. XVIII, nr 70, s. 61-67.

Kierzek A., *Otorynolaryngologiczny dorobek Samuela Lehma (1879-1954)*, „Polski Przegląd Otorynolaryngologiczny” 2021, t. X, nr 4, s. 51-54.

Kierzek A., *Problem kły na Huculczyźnie na przełomie XIX i XX stulecia*, „Otorynolaryngologia. Przegląd kliniczny” 2017, t. XVI, nr 2, s. 53-57.

Kierzek A., *Problemy otorynolaryngologiczne z punktu widzenia medycyny sądowej w ujęciu lwowskiego chirurga Józefa Molendzińskiego w latach sześćdziesiątych XIX stulecia. Część I. Uszy, nos, zatoki przynosowe, jama ustna*, „Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi” 2018, t. XXXIV, nr 1-4, s. 38-42.

Kierzek A., *Problemy otorynolaryngologiczne z punktu widzenia medycyny sądowej w ujęciu lwowskiego chirurga Józefa Molendzińskiego w latach sześćdziesiątych XIX stulecia. Część II. Gardło, przełyk, krtań, tchawica, szyja*, „Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi” 2019, t. XXXV, nr 1-4, s. 1-4.

Kierzek A., *Rozwój warszawskiej myśli otolaryngologicznej w XIX wieku*, Wrocław 1997.

Kierzek A., Szlenk Z., *Dokonania Jana Szeparowicza (1843-1882), znanego chirurga lwowskiego w chirurgii krtań i tchawicy*, „Otorynolaryngologia. Przegląd kliniczny” 2018, t. XVII, nr 4, s. 170-178.

Kierzek A., *Światowej sławy histolog i pionier endokrynologii – laryngologiem. Profesor Władysław Szymonowicz*

(1869-1939) a Krynica, „Magazyn Otorynolaryngologiczny” 2023, t. XXII, nr 87, s. 102-105.

Kierzek A., *Tworzyli polską laryngologię. Antoni Jurasz sen (1847-1923)*, „Magazyn Otorynolaryngologiczny” 2006, t. V, z. 2(18), s. 36-37.

Kierzek A., *Tworzyli polską laryngologię. Janusz Paszkowski (1907-1966) – otorynolaryngolog lwowski i londyński, propagator stosowania sulfonamidów*, „Magazyn Otorynolaryngologiczny” 2022, t. XXI, nr 84, s. 112-114.

Kierzek A., *Tworzyli polską laryngologię. Paweł Jan Skrowaczewski (1878-1960) – otorynolaryngolog lwowski i opolski*, „Magazyn Otorynolaryngologiczny” 2022, t. XXI, nr 83, s. 79-83.

Kierzek A., *Związki z otorynolaryngologią Grzegorza Ziembickiego (1849-1925) – prymariusza Oddziału Chirurgicznego Szpitala Powszechnego Krajowego we Lwowie*, „Magazyn Otorynolaryngologiczny” 2021, t. XX, nr 78, z. 2, s. 82-87.

Kierzek A., *Zygmunt Stanisław Spalke (1868-1943) – prymariusz pierwszego we Lwowie Oddziału Otolaryngologicznego. Jego znaczenie dla rozwoju otolaryngologii polskiej*, „Polski Przegląd Otorynolaryngologiczny” 2012, R. I, nr 4, s. 319-322.

Klinika Otolaryngologiczna UJK we Lwowie, „Polska Gazeta Lekarska” 1927, t. XVI, nr 27, s. 512.

Konopka S., *Polska Bibliografia Lekarska 1901-1939*, [online:] <http://pbl-ikk.gbl.waw.pl>.

Kossowski S., *Przegląd zabiegów operacyjnych wykonanych w Klinice otorynolaryngologicznej Uniw. J. K. we Lwowie w latach 1924-1937*, „Polski Przegląd Otolaryngologiczny” 1938, t. XV, s. 295-296.

Kozakiewicz J., Kierzek A., *Lwowscy otorynolaryngolodzy. Janina Maria Marynowska-Kuśnierczykowa (1905-1999)*, „Materiały Naukowe Sekcji Historycznej Polskiego Towarzystwa Otorynolaryngologów – Chirurgów Głowy i Szyi” 2021, t. XXXVII, nr 1-4, s. 62-67.

Laskiewicz A., *Prof. dr Antoni Jurasz 1847-1923*, „Polska Gazeta Lekarska” 1923, R. II, nr 40.

Łączkowski A., *Antoni Stanisław Jurasz 1847-1923*, Warszawa-Poznań 1987.

Redzik A. et al., *Academia Militans. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, Kraków 2017, s. 797-798.

Szlenk Z., *Bibliografia Polskiego Przeglądu Otolaryngologicznego*, „Otolaryngologia Polska” 1987, t. XLI, nr 4, s. 262-294.

Ś.p. dr. Lesław Gluziński, „Gazeta Lwowska” 1932, nr 72, s. 3.

Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, *Program wykładów na rok akademicki 1926-1927*, Lwów 1926.

Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, *Skład Uniwersytetu w latach 1921/1922 i 1922/1923*, Lwów 1923, s. 43-52.

Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, *Spis wykładów w roku akademickim 1939/40*, Lwów 1926.

- Wiczowski J., *Lwów, jego rozwój i stan kulturalny*, Lwów 1907.
- Wittlin J., *Mój Lwów*, Warszawa 1991, s. 40-41.
- Wojtkiewicz-Rok W., *Dzieje Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1894-1918*, Wrocław 1992.
- Wojtkiewicz-Rok W., *Lata chwały i dni grozy. Studia nad dziejami Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie*, Toruń 2012, s. 225-226.
- Wojtkiewicz-Rok W., *Rola Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Jana Kazimierza w kształtowaniu polskiego modelu nauczania medycyny. Studia medyczne UJK w latach 1920-1939*, Wrocław 1996.
- Wojtkiewicz-Rok W., *Udział profesorów Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Lwowskiego w zorganizowaniu wykładów powszechnych w latach 1898-1918*, [w:] *Studia Wschodnie*, red. K. Matwijowski, R. Żerelik, Wrocław 1993.
- Wojtkiewicz-Rok W., *Wydział Lekarski Uniwersytetu Lwowskiego w czasie pierwszej wojny światowej*, „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 1988, t. LI, nr 1, s. 74.
- Zabłocki S., *Słownik biograficzny otolaryngologów polskich XIX i XX wieku*, Warszawa 2012.
- Zakrzewski A., *Sanatorium Maryówka i medycyna*, Wrocław 1975.
- Zalewski T., *Badania nad wytrzymałością błony bębenkowej*, Lwów 1903.
- Zalewski T., *Trzydziestolecie Katedry Otolaryngologii Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie*, „Polski Przegląd Otolaryngologiczny” 1938, t. XV, z. 1-2, s. 1.
- Zalewski T., *Z życia Kliniki Otolaryngologicznej U.J.K.*, „Polski Przegląd Otolaryngologiczny” 1927, t. IV, z. 1-2, s. 3.
- Zwoździak W., *Historia Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Lwowskiego*, „Archiwum Historii Medycyny” 1965, t. XXVIII, z. 4, s. 323 et passim.